

ŠENTJURSKI HRIB NAD TRŽIŠČEM NA DOLENJSKEM

Marijan Zadnikar

Ljubljana, Zavod SR Slovenije za spomeniško varstvo

UDK 726.54.033.44(497.12 Šentjur. hrib — Tržišče)

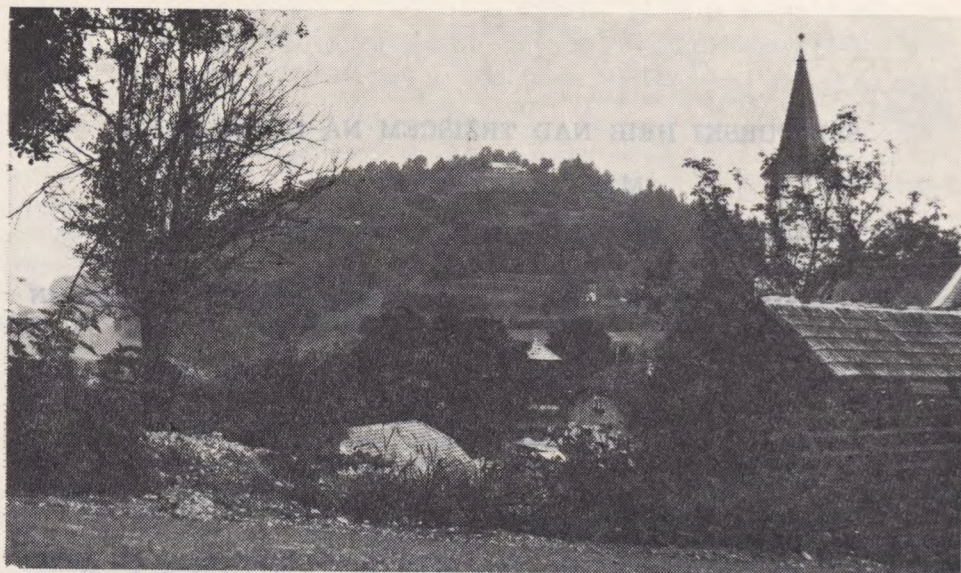
ŠETJURSKI HRIB NEAR TRŽIŠČE IN LOWER CARNIOLA

IZVLEČEK

V okviru raziskav izbranih spomenikov romanske arhitekture v Sloveniji je bila arheološko preiskana podružna cerkev sv. Jurija na Šentjurskem hribu nad Tržiščem na Dolenjskem. Objekt leži v arheološko bogatem okolju z najdbami od prazgodovine do Rimljanov. Srednjeveška cerkev obsega pravokotno ladjo in ožji, kvadratični prezbitrij, ki je obokan s križnim obokom z rebri kvadratnega profila pod vplivom obočne arhitekture kartuzijanske cerkve v Jurkloštru (Gairach) iz leta 1227. Strelni lini podobno okence v ladji je starejše od tega prezbiterja, zato je bilo treba stavbo preiskati. Z izkopom je bila v prezbitoriju ugotovljena polkrožna apsida, ki jo je v 13. stoletju zamenjal sedanji poznoromanski prezbitrij, ki je značilen za ozemlje »laškega gospostva«. Z njim je »Štajerska« v okviru politične in cerkvene upravne enote posegla na Kranjsko. Rezultat raziskave je torej zanimiv stilno razvojno in v pogledu umetnostne geografije kot ponoven dokaz, da je v tem kulturnem prostoru polkrožna apsida starejša od kvadratičnega ali pravokotnega prezbiterja.

Within the framework of the investigations made into the selected monuments of the Romanesque architecture in Slovenia there has been archeologically investigated the branch church of St. George in Šentjurski hrib near Tržišče in Lower Carniola. The construction lies in an archeologically rich environment with finds from the prehistory to the Romans. The mediaeval church includes the rectangular nave and a narrower, square presbytery, arched with a cross vault with ribs of a square profile, under the influence of the Carthusian church architecture of Jurklošter (Gairach), dating from 1227. The small nave window, similar to an embrasure, is older than the presbytery, and for that reason the construction had to be examined. After the excavation there has been found, in the presbytery, a semi-circular apse, replaced in the 13th century by the present Late-Romanesque presbytery, a characteristic feature of the "seignory of Laško". Through it "Styria", with the framework of the political and ecclesiastical administrative unit, reached in Carniola. The result of the investigation made is, therefore, interesting from the style development and artistic geographical aspects.

V okviru raziskovalne naloge »Srednjeveška monastična arhitektura in izbrani spomeniki romanske arhitekture«, ki jo že nekaj let zapored sofinancira Raziskovalna skupnost Slovenije, je bila leta 1976 preiskana podružna cerkev sv. Jurija na Šentjurskem hribu v župniji Tržišče. Položaj cerkve na izrednem razgledišču 376 m visokega osamelega hriba navaja na misel, da je verjetno že zelo zgodaj vabil k varni naselitvi, saj je bil prikladen tudi za obrambo. Vsa širša okolica bližnje Kaplje vasi je namreč znana po svoji neprekinjeni poselitvi od prazgodovine dalje, ki jo dokumentirajo gomile, ognili pa se je niso niti Rimljani, saj so prav tod našli njihove grobove z značilnimi hišastimi žarami. Leta 1953 je pisec tega poročila našel tudi na

Šentjurskem hribu samem v zrušenem cerkvenem obzidju rimsko nagrobno ploščo iz sredine 3. stoletja,¹ ki je na vrh hriba bržčas niso pripeljali od drugod.

Po stavbni plati je cerkev sv. Jurija, čigar patronstvo že samo govori za ne zelo pozen srednji vek, opozorila nase s tlorisom, katerega je prvi posnel župnik in konservator Fran Avsec, ki je zanesljivo izmeril mnoge stare cerkve na Kranjskem. Ta tloris kaže stavbo s pravokotno ladjo in s kvadratičnim prezbiterijem, ki je obokan z močnimi rebri kvadratičnega prereza (22×22 cm) s posnetimi robovi, kar je že Avsca spomnilo na podobne oboke »v korkvadratu na Rodežu in v Svibnju«. Za romansko cerkev s kvadratičnim prezbiterijem sta jo po Avscu označila še Francè Stelè² in Jože Gregorič.³ Ob sistematičnem študiju romanske arhitekture v Sloveniji pa se je dalo kvadratni prezbiterij z značilnim »zgodnjim« rebrastim obokom brez sklepnika dobro uvrstiti v »laško skupino« in ga časovno postaviti v prvo polovico ali proti sredini 13. stoletja.⁴ Že ob prvih raziskavah spomenika leta 1952, ko je bilo v južni ladijski steni odkrito dotlej zazidano, strelni lini podobno okence, je vzbudila pozornost primerjava med njim in med okni v poznoromanskem prezbiteriju, ki je navajala na misel, »da imamo opraviti s starejšo ladjo, ki je imela poprej polkrožno apsido, kar bi bilo za to ozemlje tudi pravilo in katero naj bi po letu 1200 nadomestil sedanji »štajerski« prezbiterij«.

¹ J. Šašel: Epigraphica, Arheološki vestnik XI-XII, 1960/61, 205.

² Zbornik za umetnostno zgodovino XIV, 1936/37, 57.

³ »Umetnost na Dolenjskem«, rokopis za Kroniko 1941 ter »Srednjeveška cerkvena arhitektura v Sloveniji do leta 1430«, Zbornik za umetnostno zgodovino, Nova vrsta I, 1951, 20.

⁴ M. Zadnikar: Nekaj misli in ugotovitev ob terenskem proučevanju romanske arhitekture v Sloveniji, Varstvo spomenikov IV, 1953, 35; isti: Problem »laške skupine« v naši poznoromanski arhitekturi, Zbornik za umetnostno zgodovino, Nova vrsta V-VI, 1959, 209; isti: Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1959, 223 in v več kasnejših objavah.

Sl. 1–2 Šentjurski hrib — panorama (str. 38) in pogled na cerkev s severovzhodne strani

Fig. 1–2 Šentjurski hrib (hill) — the panorama (p. 28) and the view of the church from the north-east side

Umetnostno geografsko je namreč kvadratični prezbiterij kot oblika romanskega oltarnega prostora na bivšem Kranjskem, ki pozna pretežno polkrožne apside, razmeroma osamljen in ga je mogoče zgodovinsko razložiti z vplivom »Štajerske«, ki je posegla čez Savo na kranjsko stran z ozemljem laškega gospostva in savinjskega arhidiakonata. Le tako je v tem geografsko omejenem delu Dolenjske mogoče razložiti pojav romanskih stavb z značilnimi poznoromanskimi rebrastimi oboki (Svibno, Rodež, Tržišče, Šentjurski hrib, Gorenji Mokronog), kakršne srečujemo na štajerski strani (Laško, Loka) in ki imajo svoje izhodišče v leta 1227 posvečeni cerkvi kartuzije v Jurkloštru, ustanovi Babenberžana Leopolda VI., ki je take oboke kot popolno novost v našem takratnem gradbenem vzdušju posredoval iz nižjeavstrijskega kulturnega prostora.

V okviru že omenjene raziskovalne naloge je bilo mogoče leta 1976 z izkopavanji in dodatnimi sondiranjem potrditi domnevo izpred 25 let o stavbnem razvoju in kar dveh gradbenih fazah iz časa romanike ter spomenik sam porabiti za najpričevalnejši vir njegove stavbne zgodovine. Arhivski viri in drugi zgodovinski podatki o tej cerkvi za zgodnejši čas namreč povsem odpovedo, saj cerkev sv. Jurija na Šentjurskem hribu pri Tržišču na Dolenjskem listine omenjajo komaj v poznem srednjem veku. Posredno jo omenja neka turjaška listina 13. 3. 1426, ki navaja »Sand Jorgen perg«.⁵ Z imenom hriba, na katerem stoji, je cerkev sv. Jurija spet posredno omenjena dne 13. 11. 1451 v neki pleterski listini, ko je Johannes iz Mokronoga prodal priorju Hilariju tri hube pod Šentjurskim hribom,⁶ neposredno pa se cerkev kot »gotzhaws zw sand Jorgen« prvič omenja komaj leta 1447,⁷ kar sicer dokumentira obstoj te cerkve v 15. stoletju, vendar je njena stavba nekaj stoletij starejša.

⁵ MMVK 20, 1907, 203; M. Kos: Gradivo za historično topografijo Slovenije I, 1975, 206.

⁶ MMVK 14, 1901, 66; M. Kos: Gradivo za historično topografijo Slovenije I, 1975, 206 in II, 1975, 594.

⁷ M. Kos: Gradivo za historično topografijo Slovenije II, Ljubljana, 1975, 594.

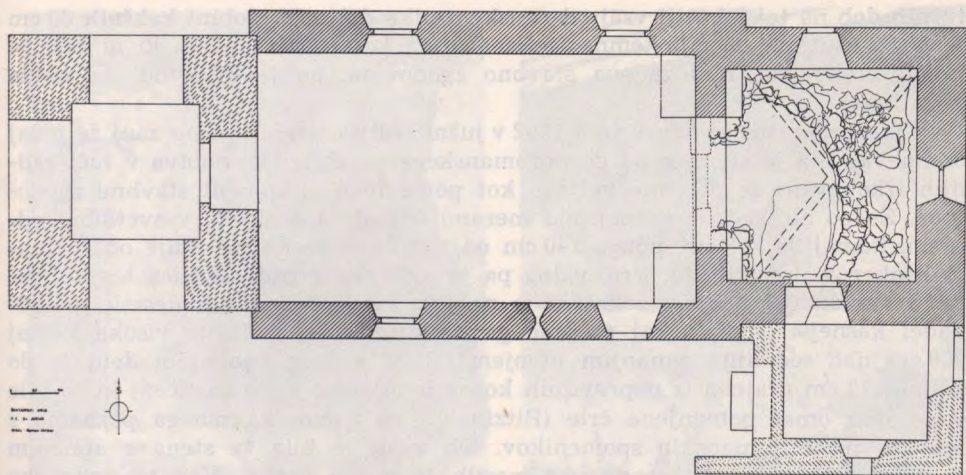

Sl. 3—5 Notranjščina pred in med izkopavanjem; spodaj: izkopana polkrožna apsida

Fig. 3—5 The interior before and during the excavation, below: the excavated semicircular apse

Ko smo iz prezbitorija odstranili neustrezno novo leseno oltarno menzo in tabernakelj ter pobrali v njem kamniti tlak iz lomljenih plošč, ki izvirajo iz bližnjega kamnoloma, se je pokazalo izrazito nasutje, s katerim so v baroku dvignili višino srednjeveških tal do sedanjega nivoja. Sredi prezbitorija smo naleteli na temelj nekdanje zidane oltarne menze, postavljen na nekem zidu, ki poteka v razmeroma velikem loku. Po celotnem odkopu se je pokazalo, da ta ločni zid poteka po vsej širini prezbitorija. Na severni strani prehaja v temelj slavoločne stene, na južni strani pa se pod vrati v zakristijo izgublja v temeljih južne stene sedanjega prezbitorija. Ta apsida je postavljena tako, da je njena simetrala nekoliko pomaknjena proti jugu glede na vzdolžno cerkveno os. Apsidalni zid je na ohranjeni višini debel približno 50 cm in postavljen na nekoliko razširjene temelje, grajen pa je s težnjo po plastenju iz samo obsekanih kosov apnenca, ki so bili na obeh straneh le zastičeni. Ohranjen je največ do višine 60 cm; kjer pa se približa temeljem sedanjega prezbitorija, je prvotni apsidalni zid zaradi njih močno poškodovan. Na zunanji strani njegovega loka se pojavlja vrsta velikih neobdelanih kamnov, se-

Sl. 6 Tloris cerkve na Sentjurskem hribu z vrisano izkopano apsido (risal R. Hribar)

Fig. 6 The ground-plan of the church in Sentjurski hrib, with the drawn in excavated apse

kundarno prislonjenih k apsidalnemu zidu, na katerega so jih zelo verjetno naslonili zato, da bi zadržali nagibanje apsida navzven, ki je še celo pri sedanjosti višini (40—60 cm) njene ohranjene stene zelo očitno. Slabo gradbeno stanje je morda, poleg težnje po posodobitvi, ki ni iznajdba našega časa, narekovalo v 13. stoletju pozidavo novega prezbiterija, ki se je ohranil do danes. Izkopani zidovi segajo nekako do višine ještrla, na katerega so položili kamnite plošče. Prvotnega tlaka ni bilo mogoče nikjer več ugotoviti, čeprav je bil izkopani objekt skrbno očiščen vse do mrtve zemlje. Zaradi vsaj teoretične možnosti, da bi izkopani objekt izhajal iz bistveno starejšega časa, morebiti celo iz kasne antike kot ostanek neke starokrščanske stavbe na tem mestu, so pri raziskavah sodelovali tudi ustrezni arheološki strokovnjaki (dr. Peter Petru s sodelavci), kar je zagotovilo še skrbnejši izkop, temeljitejšo čiščenje izkopanega objekta in njegovo grafično dokumentacijo po že preskušeni metodi.

Poleg tega sistematičnega izkopa so bile še na več mestih zastavljene manjše sonde, ki naj bi pojasnile tlorisno zasnovo prvotne arhitekture. Sonda, ki je potekala pravokotno na južno ladijsko steno prav pod romanskim okencom na zunanjščini, ni pokazala nobenega zidu, ki bi se morebiti povezoval s potekom zlasti na južni strani močno odprtega apsidalnega loka. V tej sondi je bila samo prekopana prst in mnogo že ponovno prekopanih kosti; župnijska kronika iz leta 1881 namreč v »Utrinkih«, povzetih po starih oznanilnih knjigah, med drugim poroča tudi o tem, da je bilo včasih okrog cerkve »starodavno pokopališče«, na katerem so vse do leta 1877 pokopavali zlasti tiste farane, ki niso hoteli ničesar darovati za župnijsko cerkev.

Tudi sonda ob severni zunanjščini ni dala nobenega rezultata. Ko pa smo odstranili del kamnitih plošč tudi v ladji ob njeni severni steni, da bi poiskali morebitne starejše zidove, se je v izrazitem nasutju kakšnih 25 cm pod sedanjim tlakom pokazalo vse polno večjih in manjših kosov neke velike lončene posode iz temne lončenine z močnim robom, ki po mnenju strokovnjakov izhaja menda iz zgodnjega srednjega veka, kar povezuje nepretrganost kul-

turnih dob na tej lokaciji vsaj od rimske antike dalje. V globini kakšnih 60 cm se pod nasutjem začenja temno rumena glina kot sterilna plast, ki ni bila še nikoli prekopana. Kar zadeva stavbno zgodovino, pa je bila tudi ta sonda negativna.

Okence, ki smo ga odprli leta 1952 v južni ladijski steni in smo zanj že tedaj domnevali, da je starejše od poznoromanskega prezbiterija, dobiva v luči zadnjih izkopavanj še posebno veljavo kot pomemben dokument stavbne zgodovine. Že po obliki in z neznatnimi merami (zunaj 84×47 cm, v svetlobni odprtini komaj 36×8 cm, polica 140 cm od tal) se bistveno razlikuje od romanskih oken v prezbiteriju. Pričevalna pa je tudi neposredna okolica tega okenca. Južna ladijska stena, s katere je na tem mestu v zadnjih desetletjih odpadel kasnejši omet, nekaj pa smo ga poskusno odstranili, je visoka komaj 280 cm nad sedanjim zunanjim nivojem tal. V večjem spodnjem delu je do višine 212 cm grajena iz nepravilnih kosov lomljenca, ki so zastičeni in so bile v še svež omet potegnjene črte (Ritzfugen) na način, kakršnega poznamo z mnogih naših romanskih spomenikov. Ob vrhu je bila ta stena z apnenim ometom zaobljena, kar se na več mestih še dobro pozna. Nad to romansko višino se pojavlja temnejši zglajen omet, na katerem je bilo mogoče samo na enem mestu ugotoviti sled rdeče barve v fresko tehniki. Čez ta omet, ki bi ga upravičeno imeli za gotskega, so ob ponovnem povišanju stene napravili nov omet, po katerem je pod streho potekal z rdečo barvo naslikan venec dvojnih polkrogov, ki je značilna dekoracija 17. stoletja. Ta baročna faza kot tretja prezidava cerkve se povezuje z nabavo nove opreme, katere ostanek sta oba skromna in slabo ohranjena stranska oltarčka v cerkvi, dokumentirana pa je bila tudi z napisom in letnico 1630 na neki deski, ki so jo še pred desetletji hranili v zakristiji, o čemer poroča F. Avsec, ki je menil, da je napis: »Hoc opus fieri curavit R. D. Baltha. de Albertinis parochus anno 1630« ostanek nekdanjega glavnega oltarja.⁸

Omenjeno okence, ki je sestavljeno iz lehnjaka in ni bilo nikoli zastekleno, je torej pomemben dokument stavbnega razvoja, saj izhaja skupaj z ladjo še iz prve gradbene faze, s katero se povezuje izkopana polkrožna apsida in ki bi jo v odnosu do drugotnega, zdajšnjega poznoromanskega prezbiterija ter z opisanimi značilnostmi gradnje lahko postavili v zgodnjo romaniko, morda še v enajsto, prav gotovo pa na začetek 12. stoletja. Z izkopom polkrožne apsida, ki je zdaj tudi arheološko dokazana, se je ponovno, kot že prej na Dravinjskem vrhu, potrdilo, da je apsida razvojno starejša oblika oltarnega prostora od kvadratičnih ali pravokotnih prezbiterijev. Potrdile pa so se tudi že pred desetletji zapisane ugotovitve v zvezi z umetnostno geografijo naše romanske arhitekture, da je namreč polkrožna apsida bolj značilna za južnejše predele Slovenije, da je bila najbolj udomačena na bivšem Kranjskem, saj pomeni sedanji kvadratični prezbiterij na Šentjurskem hribu — kot posledica poznoromanske predelave zgodnjoromanske cerkve — izrazito importirano posebnost, ki je bila prej tuja dolenjskemu prostoru. V 13. stoletju namreč nenadoma pride do nekakšnega vdora »Štajerske« in njenih stavbnih posebnosti, ki pa se jih v tem in še nekaj primerih da dobro razložiti z zgodovinskimi okoliščinami, kakor smo jih v zvezi z »laško skupino« omenili že na začetku. Opravljene raziskave so torej znanstvene izsledke o umetnostno

⁸ Glej skico tlorisa št. 179 v planoteki Zavoda SRS za spomeniško varstvo.

Sl. 7—9 Del južne stene cerkvene ladje z zgodnjeromanskim okencem in štirimi ometi; značilna zidava južne ladijske stene

Fig. 7—9 A part of the south wall of the church's aisle, with a Romanesque small window and four plasterings; a characteristic construction of the south wall of the aisle

geografskem položaju naše romanske arhitekture samo potrdile in jih podkrepile še z arheološkimi dokazi.

Z vsem tem pa se je cerkev sv. Jurija na Šentjurskem hribu na lestev vrednotenja naših umetnostnih spomenikov povzpela še za kakšno stopnjo bliže vrhu, to seveda nalaga posebno skrb zanjo in za njeno ohranitev pa tudi za primerno ureditev ne samo spomeniški službi, temveč družbi kot celoti. Takšna, kakršna je zdaj, z vsemi vidnimi sledovi zanemarjenosti in vojnih pustošenj komaj zasluži, da bi jo imenovali kulturni spomenik in jo tako povezovali v celoto slovenske nacionalne kulture. Načrt za njeno spomeniško ureditev je pripravljen, le uresničiti bi ga bilo treba.